

Všeobecná nauka o člověku jako základ pedagogiky

DESÁTÁ PŘEDNÁŠKA

Rudolf Steiner

Tvarovým základem tří článků lidského těla je koule, ale v různém smyslu: 1) Hlava (pouze tělesná) - tvar koule je cele viditelný; 2) hrud' (tělesně-duševní) - viditelná pouze jako srpovitý zlomek koule; 3) končetiny (tělesně-duševně-duchové) - viditelné jen jako paprsky. Hlava jako vnější zjevení inteligence, končetiny jako zjevení vůle: o kostech trubcovitých a miskovitých v této souvislosti. Lebka jako přetvořená páteř. Kostí končetin jako naruby obrácené kosti hlavy. Střed koule u hlavy, hrudi, končetin Hlava a končetiny ve vztahu k pohybu světa. Napodobení pohybu světa v tanci. Směrem do nitra se taneční pohyb mění ve zpěv a v hudbu. Původ smyslových vjemů a souvislost výtvarných umění s hudebním Tělo, duše a duch ve vztahu ke kouli hlavové, hrudní a končetinové. Koncil 869: katolická církev jako původce přírodovědeckého materialismu. Vývoj hlavy z říše zvířat. Význam pocitu o souvislosti člověka s vesmírem pro učitele. Pedagogika jako umění.

STUTTGART, 1. ZÁŘÍ 1919

Mluvili jsme dosud o podstatě člověka z duševního a duchového hlediska. Alespoň poněkud jsme si osvětlili, jak je třeba z tohoto duchového a duševního hlediska uvažovat o člověku. To, co jsme získali těmito úvahami ze dvou hledisek, musíme ještě doplnit tím, že nyní spojíme hlediska ducha, duše a těla, abychom dospěli k celkovému přehledu o člověku a mohli potom přejít k pochopení, k myšlenkovému uchopení i vnější lidské tělesnosti.

Nejprve si ještě jednou připomeneme, co nám muselo být z různých stran nápadné: že člověk má ve třech člancích své tělesné bytosti různý tvar. Upozornili jsme na to, jak tvar hlavy je v podstatě kulovitý a jak v tomto kulovitě tvaru hlavy spočívá vlastní tělesná podstata lidské hlavy. Dále jsme upozornili na to, že hrudní část člověka je částí, fragmentem koule, takže nakreslíme-li to schematicky, dáme tedy hlavě tvar koule, hrudní části tvar měsíce, a že si budeme vědomi, že v tomto tvaru měsíce máme před sebou fragment koule, část koule. Musíme si tedy říci: Měsíční tvar hrudního článku v lidské postavě by se dal ještě doplnit. A správně se budete dívat na tento střední článek lidské bytosti, na tvar lidské hrudi jen tehdy, budete-li jej chápat také jako kouli, ale jako kouli, z níž je viditelná pouze část, měsíc, a druhá část je neviditelná. Z toho vám snad vysvitne, že v oněch starších dobách, kdy lidé měli větší schopnost vidět tvary než později, lidé nebyli v nepravu, když mluvili o slunci ve smyslu hlavy a o měsíci ve smyslu hrudi. A jako z měsíce, když není v úplňku, vidíme jenom fragment koule, tak vidíme ve tvaru hrudi z lidského středního článku pouze fragment. Z toho vám může vyplynout, že tvar hlavy je u člověka ve fyzickém světě něčím poměrně uzavřeným, dotvořeným. Tvar hlavy se jeví fyzicky jako něco ukončené ho. Je, tak by se to dalo říci, zcela tím, co je na něm vidět. Nejméně ze sebe skrývá.

Hrudní část už skrývá ze sebe velmi mnoho, ponechává něco ze své podstaty v neviditelnosti. Pro poznání podstaty člověka je velmi důležité, abychom měli na paměti, že z hrudní části je značná část neviditelná. Můžeme tedy říci: Hrudní část nám na jednu stranu, totiž dozadu, ukazuje svoji tělesnost; dopředu přechází do duševna. Hlava je zcela tělem; hrudní část člověka je dozadu tělem, dopředu duší. Máme tedy ve své bytosti skutečné tělo jen potud, že nám na ramenou spočívá hlava. Máme ve své bytosti tělo a duši, vyčleníme-li viditelnou hrud' z celku ostatní hrudní části a necháme-li v ní pracovat a působit svou duševnost.

Do obou těchto článků člověka, pro zevní pozorování především do hrudní části, jsou vsazeny končetiny. Naším třetím článkem je přece člověk končetinový. Jak vlastně můžeme pochopit člověka končetin? Můžeme ho pochopit jenom tehdy, uvědomíme-li si, že v něm zbyly jiné části z tvaru koule než v hrudní části. V hrudní části zbyla část povrchu. U končetin zbylo spíše něco z vnitřku, z poloměří koule, takže na hrudní díl jsou nasazeny vnitřní části koule v podobě končetin.

Tomu neporozumíme, jak už jsem vám často řekl, když jenom schematicky rozčleníme jedno od druhého. Musíme vždycky jedno s druhým spřádat dohromady; v tom spočívá podstata všeho živého. Sice říkáme, že máme člověka končetinového, který se skládá z končetin. Ale všimněte si: i hlava má své končetiny. Podíváte-li se důkladněji na lebku, shledáte, že k lebce jsou například připojeny kosti horní a dolní čelisti. Jsou v pravém smyslu slova připnuty k lebce jako končetiny. I lebka má své končetiny, a horní a dolní čelist jsou na lebce upevněny jakožto její končetiny. Jenže na lebce poněkud zakrněly. Řádně, do plné velikosti se končetiny vyvinuly u ostatního člověka; na lebce zakrněly, jsou to vlastně už jenom kostní útvary. A ještě je tu jeden rozdíl: budete-li pozorovat končetiny lebky, tedy horní a dolní čelist, uvidíte, že u nich záleží v podstatě na tom, že jimi rozvíjí působnost sama kost. Budete-li se dívat na končetiny nasazené na celku našeho těla, tedy na člověka končetin ve vlastním smyslu slova, potom bude třeba, abyste to podstatné na nich hledali v tom, co je kolem kostí, ve svalech a cévách. Dalo by se říci, že kosti paží a nohou, rukou a chodidel jsou pouze vsazeny do naší soustavy svalové a krevní; a že na horní a dolní čelisti jakožto končetinách hlavy jsou svaly a cévy úplně zakrnělé. Co to znamená? -Jak už jsme slyšeli, v krvi a svalech spočívá organika, organický podklad vůle. Proto jsou pro vůli hlavně vyvinuty paže a nohy, ruce a chodidla. To, co především slouží vůli, tedy krev a svaly, to je do jistého stupně odňato končetinám hlavy, protože v ní má být dokonaleji vyvinuto to, co má blíž k intelektu, k myšlenkovému poznávání. Chcete-li tudíž studovat, jak se v zevních tělesných tvarech zjevuje světu vůle, pak studujte paže a nohy, ruce a chodidla. Chcete-li studovat, jak se světu zjevuje inteligence, potom studujte hlavu a v ní lebku, kostěnou schránku, a jak se k hlavě přičleňuje horní čelist, dolní čelist a také to ostatní, co na hlavě vypadá jako cosi podobného končetinám. Všude se totiž můžete dívat na zevní tvary jako na zjevení něčeho vnitřního. A pochopíte je jen tehdy, budete-li se na ně dívat jako na zjevení nitra.

Vždycky jsem se setkával s tím, že pro většinu lidí je značně obtížné, mají-li pochopit, jaký je vztah mezi trubicovitými kostmi paží a nohou a miskovitými kostmi lebky. Právě pro učitele je dobré, osvojí-li si tady pojem, který je obyčejnému životu poněkud vzdálený. A tady se dostáváme k velmi, velmi obtížné kapitole, snad pro představu k té nejobtížnější, kterou se v těchto pedagogických přednáškách budeme muset prokousat.

Jak víte, byl *Goethe* první, kdo se pozorně zabýval tzv. obratlovou teorií lebky. Co je tím míněno? Tím se myslí aplikace myšlenky metamorfózy na člověka a jeho postavu. Díváme-li se na lidskou páteř, leží v ní jeden obratel nad druhým. Jeden takový obratel, i s jeho výběžky, jímž pak prochází mícha, teď vyjmeme (nákres). Na lebce skopce, kterou našel v Benátkách, si *Goethe* poprvé všiml, jak všechny kosti hlavy jsou přetvořené kosti obratlové. To znamená: Představíme-li si některé orgány nadmuté a jiné ustupující, zploštělé, dostaneme z tohoto obratlového tvaru miskovité vytvarovanou kost hlavy. Na *Goetha* to zapůsobilo velikým dojmem. Musel z toho vyvodit závěr - což bylo pro něho velmi významné - že lebka je přetvořená, výše vyvinutá páteř.

Je poměrně snadné pochopit, že kosti lebky lze vyvodit metamorfózou z obratlů páteře. Ale teď nastává veliká potíž, chceme-li pochopit i kosti končetin, a to už i končetinové kosti hlavy, horní a dolní čelist - *Goethe* to zkoušel, ale ještě vnějškově - jako přetvoření, jako metamorfózu obratlů, popřípadě jako metamorfózu kostí hlavy. Proč je tomu tak? Vidíte, to je tím, že trubicovitá kost, kterou máte někde v těle, je sice rovněž metamorfózou, přeměnou kosti hlavové, ale ve zcela zvláštním smyslu. Poměrně snadno si můžete představit obratel přeměněný v kost hlavy, představíte-li si některé jeho části zvětšené, jiné zmenšené. Avšak z trubicovité kosti paží nebo nohou vám nevyjdou tak snadno kosti hlavy, miskovité kosti hlavy. Chcete-li je z nich totiž odvodit, musíte nejprve provést jistou proceduru. S trubicovitou kostí paže nebo nohy musíte provést stejnou proceduru, jako kdybyste při

oblékání punčochy nebo rukavice nejprve obrátili vnitřek ven, kdybyste ji tedy obrátili naruby. Jenomže si sice poměrně snadno představíte, jak vypadá rukavice nebo punčocha, když ji obrátíte naruby. Avšak trubcovitá kost není stejnoměrná. Není tak tenká, aby byla vystavěna stejným způsobem uvnitř i zvenčí. Uvnitř a zvenčí je vystavěna různě. Kdybyste svou punčochu zkonstruovali takovým způsobem - a navíc ji pak učinili pružnou -, že byste jí zvenčí dali umělecký tvar s rozmanitými výstupky a prohlubněmi; a potom ji obrátili, pak byste už neobdrželi navenek stejný tvar, jaký by pak byl uvnitř, po tom obrácení. A tak tomu je u trubkovitých kostí. Co je uvnitř, musíme obrátit ven, a co je venku, dovnitř, potom z toho vyjde tvar hlavové kosti, takže lidské končetiny jsou nejen přeměněné kosti hlavy, nýbrž navíc ještě naruby obrácené kosti hlavy. Čím je to způsobeno? Je to způsobeno tím, že hlava má svůj střed někde uvnitř, centrický. Hrud' nemá svůj střed uprostřed této koule, hrud' má svůj střed velmi daleko. To je tady na té kresbě naznačeno jen fragmentárně, neboť by to bylo velmi velké, kdybychom to nakreslili celé. Hrud' má tedy svůj střed velmi daleko. A kdepak má svůj střed soustava končetin? Teď přicházíme k druhé obtížné představě. Soustava končetin má totiž svůj střed v celém okruhu. Střed soustavy kočetin je vůbec - koule, je to tedy opak bodu. Je to kulová plocha. Střed je vlastně všude; proto se můžete otáčet na všechny strany a odevšad k vám míří paprsky ve směru poloměru koule. Sjednocují se ve vás:

Co je v hlavě, vychází z hlavy směrem ven, co prochází končetinami, to se sjednocuje uvnitř ve vás. Proto také jsem musel říci v našich druhých přednáškách, že končetiny si musíte představovat jako něco vsazeného do těla. Jsme skutečně celým světem, jenže to, co chce pronikat zvenjšku do nás, se na konci zhušťuje a stává se viditelným. Zcela nepatrná část z toho, čím jsme, se stává viditelnou v našich končetinách, takže končetiny jsou něčím tělesným, ale to je jenom zcela nepatrný atom z toho všeho, co vlastně v člověku představuje soustavu končetin. V soustavě končetin je tělo, duše i duch. Tělo je v končetinách pouze naznačeno; avšak v končetinách je právě tak živel duševní, a je v nich i duch, a ten v podstatě zahrnuje celý svět.

Teď bychom mohli nakreslit člověka ještě jinak. Dalo by se říci: Člověk je především obrovská koule, která zahrnuje celý svět, potom menší koule, a nakonec nejmenší koule. Pouze tu nejmenší kouli je plně vidět; poněkud větší kouli je vidět jenom částečně; z největší koule je vidět jenom konec paprsků, které vzařují do člověka, to ostatní zůstává v neviditelnou. Tak je člověk ve svém tvaru vytvořen z celku světa.

A zase ve střední soustavě, v soustavě hrudní, máme spojení soustavy hlavy a soustavy končetin. Pozorujete-li páteř, a jak z ní vybíhají žebra, vidíte, že to je pokus o uzavření směrem dopředu. Dozadu je celá ta partie uzavřena, dopředu došlo pouze k jakémusi pokusu o uzavření; plně se to nedaří. Čím více se žebra blíží k hlavě, tím více se jim daří se uzavírat, ale čím jsou níže, tím se jim to daří méně. Poslední žebra se už nesetkávají, protože proti nim zde působí táž síla, která v končetinách přichází zvenčí.

Tuto spojitost člověka s celým makrokosmem si Řekové ještě uvědomovali velmi silně. A velmi dobře o tom věděli Egypťané, jenomže to viděli poněkud abstraktně. Takže díváte-li se na egyptské nebo vůbec starší plastiky, vidíte, že tato myšlenka vztahu lidské postavy ke kosmu je v nich vyjadřována. Jinak nepochopíte, co lidé v dávných dobách dělali, nevíte-li, že dělali to, co odpovídalo jejich přesvědčení. Hlava je malá koule, světové těleso v malém; končetiny jsou částí velkého světového tělesa, tak jak svět proniká všude svými paprsky do lidské postavy. Řekové měli krásnou, harmonicky vyváženou představu o tom; proto to byli dobří sochaři. A ani dnes nepronikne ke skutečné podstatě sochařského umění nikdo, kdo si neuvědomí tuto spojitost člověka s vesmírem. Jinak bude leda nešikovně napodobovat vnější přírodní tvary.

Právě z toho, co jsem vám takto pověděl, milí přátelé, poznáte, že končetiny se více přikláníjí k okolnímu světu, hlava spíše k člověku-jednotlivci. K čemu tedy budou mít obzvláštní sklon končetiny? Budou mít sklon k světu, v němž se člověk pohybuje a v němž sám neustále mění svou polohu. Budou mít vztah k pohybu světa. Dobře si to ujasněte: Končetiny mají vztah k pohybu světa.

Když chodíme světem, když se projevujeme ve světě jako jednající, jsme lidmi končetin. Jakoupak ale má teď úlohu naše hlava vůči pohybu světa? Spočívá nám klidně na ramenou, o tom jsem se už zmínil z jiného hlediska. Má také za úkol převádět v sobě neustále pohyb světa v klid. Přenesete-li se svým duchem do hlavy, tedy si můžete obrazně znázornit přítomnost ducha v hlavě tím, že si na chvíli představíte, že sedíte ve vlaku; vlak jede, vy si v něm klidně sedíte. Tak sedí vaše duše klidně v hlavě, která se dává končetinami přepravovat z místa na místo a která převádí tento pohyb vnitřně na klid. Jako se můžete dokonce natáhnout, když na to máte ve vagoně místo, a můžete klidně odpočívat, přestože tento klid je vlastně něco nepravdivého, protože přece ve vlaku fičíte světem, třeba ve spacím voze; přesto máte pocit klidu - tak ve vás hlava uklidňuje to, co končetiny mohou provádět ve světě v podobě pohybů. Hrudní část stojí svým významem uprostřed mezi oběma. Prostředkuje mezi pohybem zevního světa a tím, co hlava přivádí ke klidu.

Teď si představte, že máme jako lidé doopravdy záměr napodobovat, přijímat svými končetinami pohyb světa. Co v tomto případě děláme? Tančíme! Ve skutečnosti tančíte; to jiné tančení je pouze zlomkový náznak tohoto obsáhlejšího tančení. Všechen tanec vzešel ze snahy napodobit v pohybech lidských končetin pohyby, které konají planety, jiná vesmírná tělesa, které koná sama Země. Co se ale děje s hlavou a hrudí, když jako lidé, jako bezděční tanečníci napodobujeme svými pohyby pohyby ve vesmíru? Vidíte, tady, v hlavě a hrudí, je tomu tak, jako by se pohyby, které konáme ve světě, nakupily a nemohly dál. Nemohou pokračovat hrudí do hlavy, neboť hlava si pokojně odpočívá na ramenou a nedovolí pohybům, aby pokračovaly dál do duše. Duše se musí účastnit pohybů v klidu, protože hlava neopouští svou poklidnou polohu na ramenou. Co tedy začne duše dělat? Začne ze sebe zrcadlit zpátky to, co údy provádějí při svém tanci. Začne bručet, vykoná- vají-li údy pohyby nepravdivé, začne jemně ševelit, konají-li údy pohyby pravidelné, a začne dokonce zpívat, vykonávají-li údy harmonické vesmírné pohyby. Tak se taneční pohyb vykonávaný směrem do světa mění směrem do lidského nitra ve zpěv a v hudbu.

Fyziologie smyslů, pokud nepojímá člověka jako kosmickou bytost, nedojde nikdy k tomu, aby pochopila naše vnímání; bude vždycky prohlašovat: Venku dochází k pohybům vzduchu, uvnitř vnímá člověk tón. Jak přitom pohyby vzduchu souvisejí s tónem, to nemůžeme vědět. - Tak to stojí ve fyziologiích a v psychologiích, v jedněch na konci, v druhých na začátku; v tom je celý rozdíl. Z čeho to pochází? Pochází to z toho, že lidé, kteří se zabývají psychologií nebo fyziologií, nevědí, že to, co má člověk směrem navenek ve svých pohybech, je v nitru duše zklidňováno, a tím že to začne přecházet v tóny. A tak je tomu i se všemi ostatními smyslovými dojmy. Protože orgány hlavy se neúčastní zevních pohybů, odrážejí tyto pohyby - jakoby zrcadlením - do hrudí a přetvářejí je v tóny nebo v jiné smyslové dojmy. Tady je původ smyslových zážitků. Tady však také najdete souvislost mezi různými druhy umění. Múziká, hudební umění vznikají z výtvarných a architektonických umění tím, že to, čím jsou výtvarná a architektonická umění směrem ven, jsou hudební umění směrem dovnitř. Zrcadlení světa zvenčí dovnitř, to je podstata umění souvisících s hudbou. Tak je člověk zasazen do vesmíru. Pokuste se pocíťovat barvu jako pohyb, který se změnil v klid. Ten pohyb zevně nevnímáte, jako když ležíte klidně ve vlaku a mohli byste mít iluzi, že jste v klidu; nevádí vám, že vlak se venku pohybuje. Tak ponecháváte svému tělu vůli, aby se účastnilo dění zevního světa jemnými pohyby končetin, které nevnímáte, a vy sami vnímáte uvnitř barvy a tóny. Vděčíte za to okolnosti, že svoji hlavu - jako tvar - necháváte v klidu nést organismem končetin.

Řekl jsem vám: Co vám zde sděluji, je jistě obtížná věc. Je to obzvlášť obtížné z toho důvodu, že se pro chápání těchto věcí přece v naší době vůbec nic neděje. Všechno, co lidé dnes přijímají jako vzdělání naší doby, pečuje o to, aby zůstali v nevědomosti o něčem takovém, jako jsou věci, které jsem vám dnes přednesl. Co se vlastně děje pod vlivem našeho dnešního vzdělání? Sudťe sami: Člověk se přece plně neseznámí s punčochou nebo rukavicí, pokud ji jednou také neobráti, protože potom nikdy neví, co se vlastně z punčochy nebo rukavice dotýká jeho kůže; ví jenom o tom, co je obráceno navenek. Tak vlivem dnešního vzdělání člověk ví také jenom o tom, co je obráceno navenek. Dostává pojmy leda pro polovičnického člověka. Ani své končetiny nedokáže pochopit. Neboť ty už duch obrátil naruby. Co jsme si dnes vyložili, to bychom mohli označit i takto, mohli bychom říci: Budeme-li o celém,

úplněm člověku, jak stojí ve světě před námi, uvažovat nejprve jako o člověku končetin, bude se nám jako člověk končetin jevit podle ducha, duše a těla. Budeme-li o něm uvažovat jako o člověku hrudi, bude se nám jevit jako duše a tělo. Velká koule: duch, tělo, duše; menší koule: tělo, duše; nejmenší koule: pouze tělo. Na koncilu v roce 869 biskupové katolické církve zakázali lidstvu vědět něco o one velké kouli. Vyhlásili tehdy jako dogma katolické církve, že existuje pouze koule střední a nejmenší, že člověk se skládá pouze z těla a z duše, duše že obsahuje pouze jako svou vlastnost cosi duchovního, že je na jednu stranu také něčím, co je příbuzné duchu. Pro západní kulturu, vycházející z katolicismu, duch už od r. 869 neexistuje. - Avšak se vztahem k duchu byl odstraněn i vztah člověka k světu. Člověk byl vhaněn stále více do své egoity. Proto se také náboženství stávalo stále více něčím sobeckým. A dnes žijeme v době, kdy zase z výsledků duchového pozorování musíme poznávat vztah člověka k duchu a tím k světu.

Kdo vlastně nese vinu na tom, že se rozšířil přírodovědecký materialismus? Na tom, že se rozšířil přírodovědecký materialismus, nese vinu hlavně katolická církev, neboť ona to byla, jež roku 869 na koncilu v Konstantinopoli odstranila ducha. Co se tehdy vlastně stalo? Podívejte se na lidskou hlavu. V proudu skutečností světového dění se vytvořila tak, že je dnes nejstarším článkem lidské bytosti. Hlava vzešla především z vyšších, a jdeme-li dále zpět, tedy z nižších zvířat. Pokud jde o naši hlavu, pocházíme ze světa zvířat. Proti tomu se nedá nic namítat - hlava je jen výše vyvinuté zvíře. Dostáváme se nazpět až k vyšším živočichům, chceme-li hledat předky naší hlavy. Naše hrud' byla připojena k hlavě až později; není už tak spřízněna s říší zvířat jako hlava. Hrud' jsme dostali teprve v pozdějším vývojovém období. A končetiny jsme my lidé získali až jako poslední, nejpozdější orgány; to jsou orgány nej lidštější. Nevznikly přetvořením z orgánů zvířecích, nýbrž byly připojeny až později. Orgány spřízněné se zvířecími byly vytvořeny samostatně, silami, jež působily z kosmu směrem ke zvířatům; kdežto lidské orgány byly vytvořeny samostatně až později a připojeny k hrudi. Ale tím, že katolická církev se rozhodla zakrýt před člověkem vědomí o jeho vztahu k vesmíru, tedy o skutečné povaze jeho končetin, předala následujícím věkům jen maličko vědomí o hrudi, ale hlavně vědomí o hlavě, o lebce. A tady přišel materialismus na to, že lebka pochází ze zvířat. A mluví nyní o tom, že celý člověk pochází ze zvířat, zatímco orgány hrudi a orgány končetin se vytvořily navíc až později. Právě tím, že katolická církev zakryla před člověkem pravou povahu jeho končetin, jeho souvislost se světem, způsobila, že pozdější materialistická doba upadla do ideje, která má význam jedině pro hlavu, ale které materialismus používá na celého člověka. Katolická církev je podle pravdy tvůrkyní materialismu v této oblasti nauky o vývoji. Zvláště dnešní učitel mládeže by měl tyto věci vědět. Neboť by měl svůj zájem spojovat s tím, co se událo ve světě. A o věcech, které se dějí ve světě, by měl vědět od základu.

Dnes jsme se snažili si ujasnit, proč se naše doba stala materialistickou; ale začali jsme něčím úplně jiným: tvarem koule, tvarem měsíce a paprskovitou formou končetin. To znamená: Začali jsme něčím zdánlivě zcela opačným, abychom si vyjasnili velkou, mohutnou skutečnost z kulturní historie. To je však nezbytné, aby zvláště učitel byl schopen chápat kulturní skutečnosti od jejich základu, protože jinak vůbec nic nepořídí s vyvíjejícím se člověkem. Teprve tím přijme do sebe něco, co nutně potřebuje, chce-li prostřednictvím nevědomých a podvědomých vztahů, které vedou z jeho nitra k dítěti, správně vychovávat. Neboť potom bude mít potřebnou úctu před lidskou podobou. V lidské podobě bude všude vidět její vztahy k velkému světu. Bude k ní přistupovat jinak, než vidí-li v člověku pouze cosi jako trochu zušlechtěné hovádko, trochu zušlechtěné zvířecí tělo. Učitel dnes v podstatě, i když se o tom ve své přemoudřelé hlavě mnohdy oddává iluzím, předstupuje před druhého člověka se zřetelným vědomím, že vyrůstající člověk je takové malé hovádko, malé zvířátko, zatímco jeho vlastním úkolem že je, postrčit toto zvířátko ve vývoji poněkud dále, než je vyvinula sama příroda. Bude cítit jinak, řekne-li si: Tady je člověk, od toho se rozbíhají vztahy k celému světu, takže v každém jednotlivém dorůstajícím dítěti mám něco, na čem smím trochu pracovat, a tím budu dělat něco, co má význam v celém světě. Jsme tady ve školní třídě: v každém dítěti je centrum z hlediska světa, z hlediska makrokosmu. Tato školní třída je středem, dokonce množstvím středů pro makrokosmos. - Jen

považte, co to bude znamenat, když toto budete živě cítit! Jak tady idea o vesmíru a jeho spojitosti s člověkem přechází v cit, který skrz na skrz posvěcuje všechno, co konáme při vyučování. Bez podobných citů vůči člověku a vesmíru se nedostaneme k tomu, abychom vyučovali s vážností a správně. Ve chvíli, kdy máme takové city, přenášejí se tyto city podzemními spoji na děti. V jiné souvislosti jsem vám řekl, že to na člověka musí vždycky působit jako zázrak, když vidí, jak jsou dráty vedeny dolů do země k měděným deskám a jak země pak vede elektřinu dále bez drátů. Vstupujete-li do školy leda se sobeckými lidskými pocity, pak potřebujete všechny možné dráty - tj. slova -, abyste se s dětmi dorozuměli. Máte-li ony velké kosmické city, podnícené takovými ideami, jaké jsme právě vyvinuli, pak vede k dítěti bezdrátové podzemní spojení, potom jste s dětmi jedno. V tom spočívá něco z tajuplných vztahů mezi vámi a celkem třídy. Z takových citů je také třeba budovat to, čemu říkáme pedagogika. Pedagogika nesmí být věda, musí to být umění. A kde bychom našli umění, kterému se může člověk naučit, aniž by žil neustále v citech? Avšak city, v nichž musíme žít, abychom mohli provozovat ono velké umění života, jímž je pedagogika, tyto city, které potřebujeme pro pedagogiku, ty se zažehují jenom stále obnovovaným pohledem na veliký vesmír a jeho souvislost s člověkem.

GA 293